

MA'ZÛL BİR OSMANLI KADISININ DUYGULARI YA DA BİR KADI ŞİİRİ*

Doç. Dr. Alaaddin AKÖZ**

ÖZ: Kadılık kurumu, ilk defa Hz. Ömer zamanında kurulmuştur. Sonraki bütün İslam devletlerinde de varlığını korumuştur.

Osmanlı devletinde gerek mevleviyet, gerek kaza kadılığı derecesinde olsun kadı atamaları, Anadolu ve Rumeli kazaskeri tarafından yapılır. Merkezî yönetime bağlı olarak kazalarda görev yapan ve taşrada devletin en yetkili görevlisi konumunda olan Osmanlı kadısı, bulunduğu kazanın hem mülkî âmiri, hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem noteri, hem askerî temsilcisi ve hem de müfettişi konumundadır. Onun kadar geniş görev alanına sahip olan bir başka memur yoktur. Kadıların görevlerine paralel olarak tutmuş oldukları ve Sicillât-ı Şer'îye, Mahkeme Defterleri veya Kadı Defterleri gibi değişik isimlerle anılan defterlerde de muhteva itibarıyla oldukça değişik türde kayıtları bulmak mümkün olabilmektedir. Fakat bu belgelerden hiçbirisi doğrudan kadının kendisi ile veya hissiyatıyla ilgili değildir.

Bu çalışmada, kadıların bu yönüne ışık tutabilecek bir kadı şiiri ele alınacaktır. İsmi Osman b. Mustafa olduğunu öğrendiğimiz kadı, 1170/1756 yılı içerisinde Lârende'ye kadı olarak atanmış ve 16 ay görev yaptıktan sonra ma'zûl olmuştur. Şiirini de ma'zûl olduktan sonra yazmış ve 287 numaralı Lârende Şer'îye Sicili'ne kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, yöneticiler, kadı, Lârende şehri, şiir

The Feelings of a Dismissed Ottoman Kadı or the Poem of a Kadı

ABSTRACT: The kadi institution was first launched and developed by Omar, the Caliph. The institution of Caliphship had been part of life in all the Muslim states.

In the Ottoman state the kadi appointments on both the *mevleviyet* and the *kaza* level had been done by the *kazasker* of Anatolia and the

* Bu çalışma, 26-30 Temmuz 2010 tarihleri arasında Van'da düzenlenen "Ciepo-19 International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies" sempozyumunda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

** Selçuk Üni. Ede. Fak. Tarih Böl. aakoz@selcuk.edu.tr

Rumelia. The Ottoman kadi, who had always been a part to the central administration had a very hard duty that is to indicate that the judicial-administrative of districts and who had been the state official with the most authority in the provinces; had also been the administrator as well as the judge, the mayor, the notary public, the military representative, and the inspector of his district. There had been no official in the state who had that much responsibility on his shoulders. The Kadis had kept all the records in specific books by the name of *Şer'iy*e Registers, Court Registers or Kadi Registers. Every detail of the period of the Kadi had been reported in the book and they are today used as reference books in every matter. But none of those records had been related to the Kadi himself or to his feelings.

In this study, a kadi's poem throwing light on the personal side of the kadis will be examined. The kadi known as Osman b. Mustafa was appointed as kadi to Larende in the year 1170/1756 and dismissed after serving for 16 months. He wrote his poem after his dismissal and recorded it in the Larende *Şer'iy*e Register number 287.

Key Words: Ottoman, administrators, Kadi, Larende city, poetry.

Osmanlı Devletinde Kadı

Kelime olarak kazâ (hüküm, karar, hâkimlik) kelimesinden türetilmiş olan *kadı* (قا ضی) kelimesi hâkim anlamına gelmektedir (Mardin 1997: 42; Atar 2001: 66). Kadılık kurumu, Hz. Peygamberin ölümünün ardından, İslam ülkesinin genişlemesi ve halifenin tüm işleri tek başına idare etmesinin mümkün olmadığına anlaşılmasıyla, ilk defa Hz. Ömer zamanında kurulmuştur (Mardin 1997: 44; Atar 2001: 66; Pakalın 1993: 124). Sonraki bütün İslam devletlerinde de varlığını korumuştur.

Osmanlı devletinde adalet mekanizmasının başı olan Kadıaskerlik/kazaskerlik makamına genelde Edirne, İstanbul, gibi büyük yerleşim birimlerinde görev yapan kadılar atanırdı. Fakat bu makama ilk atama, I.Murad döneminde, Bursa kadısına kazasker ünvanı verilmesiyle gerçekleşmiştir (Ortaylı 1994: 12). Kadıların atamaları ulaştıkları mertebelere göre yapılırdı. Bu mertebeler ise ikiye ayrılırdı. Bunlardan ilki kaza kadılıkları, ikincisi ise sancak kadılıklarını da kapsayan ve *mevleviyet* adı verilen yüksek rütbeli kadılıklardı.

Gerek mevleviyet, gerekse kaza kadılığı derecesinde olsun kadı atamaları, Anadolu ve Rumeli kazaskeri tarafından yapılır, kendilerine görevli olduklarını belirten bir berat verilirdi (Pakalın 1993: 124-125). Kadıların tayinleri, azilleri ve her türlü muamelatı ile ilgili olarak kazaskerler tarafından *Akdiye Defteri*, *Rûznâme / Rûzname Defteri* gibi isimler verilen defterler tutulmaktaydı (Ortaylı 2001: 70; Uzunçarşılı 1988: 87-88). Bu deftere kaydedilen atama ve aziller usulen padişaha okunur ve onayı alınırdı (Uzunçarşılı 1988: 87-88).

İlmiye sınıfının çeşitli aşamalarında eğitim gören kadı adayları Anadolu, Rumeli ve Mısır kazalarına atanırlardı. Bir kadı hangi kadıaskerlik bölgesinde kadı olmuşsa, görevinin sonuna kadar o alanda devam eder ve o alan haricinde başka bir yere kadı olarak atanamazdı. Mısır kazalarına kadı atama yetkisi Anadolu kazaskerine aitti. Rumeli kazalarına atanacak olan kadılar *mülâzemet* döneminden sonra; Çinad, Eğri, İnebahtı, Salise, Saniye, Karib-i âlâ ve en yüksek derece olarak Sitte-i Rumeli derecelerine kadar yükselebiriirdi. Anadolu kadılıkları ibtida, tâsia, sâmine, sâbia, sâdise, hâmise, râbia, sâlise, sâniye, Musul ve Sitte-i Mısır derecelerine kadar çıkabiliirdi. Yine Mısır kadılıkları da sâdise, hâmise, râbia, sâlise, Musul ve Sitte-i Mısır olmak üzere altı dereceden oluşurdu.

Kaza kadılıklarının görev süresi XVI. yy'da üç yıla kadar uzayabiliirken daha sonraları bu müddet, fethedilen bazı yerlerin elden çıkması ve mülazım olarak bekleyen kadı adaylarının çoğalması sebebiyle 20 aya kadar indirilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 93-94). Görev süresi sona eren kadı ma'zûl olarak bağlı bulunduğu kazaskerlik makamına gelir ve kazasker dairesine devam ederdi. Görev süresi dolmadan görevinden alınan kadının hakkı korunur bir sonraki atamasında eksik süre yeni görevine ilave edilirdi (Ortaylı 2001: 70)¹.

¹ Osmanlı Devletinin gerilemesi ile ilgili bir risale yazan Koçi Bey de kazasker ve kadıların sık sık azledilmelerini eleştirerek "...ve kazaskerler dahi tiz tiz ma'zul olmağla yerine gelen azl havfına düşüb vükelâ-i devlet ile mudârâyâ muhtac olub huzûr-ı hümayûnda hak sözü söylemekten kaldılar ve herkesin ri'ayet-i hâtırıyla mukayyed oldular. Amma dîninde metâneti olan mü'min-i kâmil azlden dahi korkmayub kelâm-ı hakkı söyler. ...Kazaskerler dahi zamân-ı kalilde bî-vech ma'zûl olmağla içlerinde tammâ ve harîs olanlar zamân-ı mansıbı fırsat ve fırsatı ganimet bilüb menâsıbın ekserin rüşvet ile nâ-ehle verir oldular. Ve mülâzemetler dahi yolu ile verilmeyüb satılmağa başlayalı voyvoda ve subaşı kâtibleri ve avâm-ı nâsdan niceleri beş on bin akçe ile mülâzım olub ba'dehu zamân-ı kalilde müderris ve Kâdı olub sahn-ı ilm cehele ile dolub eyü, kem belürsüz oldu.Amma cümlelerin mebdei mülâzemetidir: Şöyle ki mevâli-i mülâzemeti satmayalar ve her birisi mülâzemeti erbâb-ı istihkâka vereler. Tarîk-i ilm zamân-ı kalilde muntazam olur, ehl nâ-ehle galib olur. Ve mülâzemetler dahi çok verilir oldu, arpalıklar, vazîfeler teşrîfi hâdis oldu. Birine arpalık yâhut vazîfe olsa teşrîfden nice mülâzım yazarlar. Ve her madde de mülâzemet kânûndan ziyâde olunur oldu. Bu asırda diyâneti ve emaneti olmayan nice kazaskerler gûne gûne mülâzemetler yazub rûz-namçe-i hümayûnu doldurdular. Ve nicelerine terakkiler edüb bir iki yılda bir iki yılda bir yeni mülâzımı yüz elliye çıkardılar. Ol cihetten kuzât ahvâli muhtell ve müşevveş olub aralarında müzâheme kemâlinde olmağla bir Kâdı iki yıl mülâzemet ile mansıba nâ'il olamaz oldu. Fakr ü fâka canlarına geçdi. Herbiri sâ'il mertebesine vardı...." demektedir.

Büyük sancaklardaki kadılıkları içeren mevleviyet kadılıkları 300-500 akçe arasında değişen yevmiyelere sahiptiler. Mevleviyet derecesindeki kadılıklar da kendi içerisinde;

- 1-Haremeyn mevleviyeti
- 2-Bilâd-ı Hamse mevleviyeti
- 3-Mahrec mevleviyeti

4-Devriye mevleviyeti olarak dört kısımdan oluşurdu. Bu mevleviyete atanan kadılar bir yıl görevde kalırlardı. Mevleviyet olarak adlandırılan büyük kadılıkların başında İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya, Selanik mevleviyetleri gelirdi. XVI. yy'dan sonra bunlardan başka Şam, Halep, Mısır, Diyarbakır, Bağdat, Budin, Konya, Kudüs, Selanik, Bosna, Kütahya, Üsküdar, Tırhala, Yenişehir, Belgrad, Ankara, Kayseri, Tokat, Trabzon, Eyüp, Manisa gibi yeni mevleviyetler oluşturulmuştur. Bütün bu yerlerin dışında mevleviyet makamının zirvesi Mekke ve Medine kadılıklarından oluşan Harameyn Mevleviyetiydi (Uzunçarşılı 1988: 93-94; Ortaylı 1994: 15-17; Pakalın 1993: 124-125).

Merkezî yönetime bağlı olarak kazâlarda görev yapan ve taşrada devletin en yetkili görevlisi konumunda olan Osmanlı kadısı, bulunduğu kazânın hem mülkî âmiri, hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem noteri, hem askerî temsilcisi ve hem de müfettişi konumundadır. Onun kadar geniş görev alanına sahip olan bir başka memur yoktur (Ortaylı 2001: 69).

Kadılarının görevlerine paralel olarak tutmuş oldukları ve *Sicillât-ı şer'îye*, *Mahkeme defterleri* veya *Kadı defterleri* gibi değişik isimlerle anılan defterlerde de muhteva itibariyle oldukça değişik türde kayıtları bulmak mümkün olabilmektedir.

Bunlar arasında; fermân, berât, tezkere, buyruldu, ru'us, mürâsele gibi idârî işleyişe ait kayıtlar, herhangi bir konu ile ilgili suçlama, suçlamadan aklanma, darp, yaralama, ölüm, hâneye tecâvüz, komşuya zarar verme, fitne-fesat, haramî gibi sosyal hayata dair kayıtlar, mal-mülk satışı, borç, alacak, kira, icâr, ticâret, taşımacılık, esnâf, mukâtaa, iltizâm, ortaklık, zimmet gibi ekonomik hayata ilişkin kayıtlar, vekâlet, kefâlet, vesâyet, şahadet, nikâh, talâk, mihr, evlenme izni, mirâs taksimi, hüccet, temessük, itk-nâme gibi belge tanzimi, rehine veya emânete koyma gibi hukûkî işleyişe ait kayıtlar, derbent-derbentçilik, kale tamiri, kale müstahfızları, dizdâr, sipâhi, yeniçeri, voyvoda, subaşı, cebeci, kapıkulları, savaş için nüzül, sefer harçlığı gibi askerî teşkilatla ilgili kayıtlar hemen ilk akla geliverenlerdir. Fakat bütün bu belgelerden hiçbirisi doğru-

dan kadının kendisi ile veya hissiyatıyla ilgili değildir. Bu sebeptir ki İlber Ortaylı, haklı olarak, *Ne yazık ki Osmanlı kadularından günümüze ulaşan şahsî hatıra, mütalaa ve gözlem gibi malzeme hemen yok denecek kadar azdır* (Ortaylı 2001: 69) demektedir. İşte bu çalışmaya konu olan şiir, bu çok az bulunanlardan birisidir.

Kadı Şiirinin Değerlendirilmesi

İsminin Osman b. Mustafa olduğunu öğrendiğimiz kadı, 1170/1756 yılı içerisinde Lârende'ye kadı olarak atanmış² ve 16 ay görev yaptıktan sonra ma'zûl olmuştur. Şiirini de ma'zûl olduktan sonra yazmış ve 287 numaralı Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili'ne kaydetmiştir (Lârende Şer'îye Sicili=LŞS. 287: 34).

Kadılığının yanı sıra iyi bir şair de olan Osman b. Mustafa şiirini, **Nazîfî (Nazîfâ)** mahlasıyla ve kadılık görevinden azl olması üzerine yazmıştır. Şiir kıt'a nazım şekliyle yazılmış olup, vezin ve kafiye bakımından son derece sağlamdır. Şiirde vezin ve kafiye kusurunun olmayışı, şiirin sonunda iki ayrı mısradaki azl tarihini ebced ile söylemesi şiirden iyi anladığının ve teknik olarak güçlü olduğunun göstergesidir³.

Şiirin içeriğine gelince; Kıt'a nazım şekliyle söylediği şiire Allah'a hamd ile başlayan Osman b. Mustafa, gani gönüllü ve kanaat hazinesine sahip biri olduğunu ve (bu şehirdeki) kadılık görevinin sona erdiğini söylemektedir. Mesleğini halka sayısız şer'î hükümler icra ederek şerefle tamamladığını, verdiği hükümler açısından vicdanen rahat olduğunu yani gönül huzuru ile hükümler verdiğini ve akranları içinde öne çıkarak, görevini tamamladığını belirtir.

Görev yaptığı sürece kendisine saygı gösterip ikramda bulunan şehir halkına ve ileri gelenlerine hayır duada bulunduktan sonra, Onaltı ay bu görevi yaptığını, verdiği hükümlerde şer'î hukuka aykırılık bulunmadığını, verdiği kararlara karşı itiraz eden olmadığını söyler.

Mesleği, mesleki icrası ve görev süresi ile ilgili bilgiler ve değerlendirmelerden sonra Osman b. Mustafa, dünyanın geçiciliğinden, kinaye ile dünyada mevki, makam ve payenin bir anlık olduğunu, bu yüzden de insanın kötülüğüyle bilinen bu dünyanın makamıyla gururlanmamak gerektiğini vurgular.

Görevdeyken itibarı yüksek olan kadıların azillerinden sonra pek itibarı kalmadığını ama kendisinin azlinde böyle olmadığını, aksine daha

² Kadının atanması ile ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Fakat 16 ay görev yaptığını kendisi ifade ettiği için atanması 1170/1756 yılı içerisinde olmalıdır.

³ Şiirin değerlendirilmesindeki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Semra Tunç hanımefendiye teşekkür ederim.

da itibar gördüğünü “azlimle yıldızım erdi Behrâm’a–Jüpiter-“ ifadesiyle açıklar.

Şair, kendisi ve azli ile ilgili değerlendirmelerden sonra kıt’ayı “ey birader gücün yettiğince doğru ve uygun olanı iste veya yap ki kalem yakarı tehlike çengeline ulaştırmasın” öğüdü ile haleflerine sabır ve sükûn ile muvaffak olabileceklerini bildirerek, onları kutladığını söyler.

Dokuz beyitlik bu kıt’adan sonra aynı vezinle söylenmiş iki beyitlik bir kıt’a daha vardır. Son beyitin her iki mısrasında da ebced hesabı ile azil tarihi olan, Hicrî 1171/M.1757-58 tarihi düşülmüştür. Ayrıca bu mısraların altına rakamla da *sene 1171* yazılmıştır.

Kadı Şiirinin Metni

Bi-hamdi’llâh kanâ‘at kenzine mâlik ganî tab’ım
İrişdi müddet-i hükm-i kazâmız kâr-ı encâma

Sa‘âdetle şeref-yâb oldum itmâm eyleyüb müddet
Nice icrâ-yı ahkâm-ı şer‘at eyleyüb ‘âmme

Safâ-yı hâtır u dilşâd ile idüb hükûmetler
Ser-efrâz oldum akrân içre rûzum erdi itmâma

Hüdâ râzı ola a‘yân u eşrâf u ahâlîden
Kemâl-i ‘izz ü tevkîr üzre lâyık olduk ikrâma

On altı ay idüb seccâde-i garrâda hidmetler
Mu‘âriz olmadı şer‘-i şerîfe düşme evhâma

Düğündür ‘azl u nasbı câh-ı dünyâ bil ki bir demdir
Kişi mağrûr olur mu mansıb-ı dünyâ-yı bed-nâma

Hele kevkebleri düşküncedir ma‘zûl-i nüvvâbın
Bi-hamdi’llâh benim ‘azlimle necmim erdi Behrâm’a

Taharrî dâmenin tut ey birâder kâdir oldukça
Giribânın hater çengâline ırgürmesün hâme

Kalem ceffinde ahlâfa Nazîfâ bu yiter tebrîk
Muvaffak olalar sabr u sükûnu ideler câme

Hisâb etdim teşekkür ederek îrâd u masrûfdan
Berâber geldi mîzân u hakîkatde sadâkatle

Nazîfî târîh-i 'azlim zihî feyz-i rahîm âmed (1171/1757-58)
Didiler târîhim bî-bâk sa'âdetle selâmetle (1171/1757-58)

Ceffe'l-kalem temme'l-elem harrahu el-fakîr ileyhi ve şânehu Osman b. Mustafa el-mevle'l-hilâfe bi-medîne-i Lârende gufire lehu

KAYNAKÇA

- ATAR, Fahrettin (2001), "Kâdı", *DİA.*, C. XXIV, İstanbul, s. 66-69.
- Ebül' Ulâ Mardin, "Kâdı", *İA.*, C. VI, İstanbul 1997, s.42-46.
- KOÇİBEY (1998), *Koçibey Risalesi* (Eski ve Yeni Harfelerle), Yayına Hazırlayan Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Lârende Şer 'iye Sicili (=LŞS). 287
- ORTAYLI, İlber (1994), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kâdı*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2001), "Osmanlı Devletinde Kadı", *DİA.*, C. XXIV, İstanbul, s. 69-73.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.

EK:

بجده استقامت کثرتیه مالک غنی طبع
سعادته شرف اولدم انهم ایوب
صفای خاطر و دلش دایله بدو کوشند
هدا ارضی اوله اعلی و اشرف و اهد
اولن التی ای ایدوب سجاده غاوه خدمتند
دو کوندر غاوانضیه جانیا بکلی برمدند
هله کونکیدی دو بجه در منزل نواید
تخری و امنن کلام ای برادر اولدور
فکیم خنده اخلاصه نظیفه بو تیر تبریک
موفق اولدر صبر و سکونی ایسه رجا
صا ایتیم قشکر ایبرک ابراد و مروتون
تظیفی بارنجی غلم زهی فضیلم آمد
برابر کلدی منیران حقیقتده صدائنه
دیدنیز بارنج بی باک سعادتله سائنه
صع العلم عم العالم
عصم علی المصالحه لایق
عمره

Kādı şiirinin Arap alfabeli aslı